

Arkeologisk schaktningsövervakning

Uppsala slott

Arkeologi vid Kung Jans port och bastion Gräsgården

RAÄ 88:1
Uppsala slott
Uppsala
Uppland

Emelie Schmidt Wikborg

Arkeologisk schaktningsövervakning

Uppsala slott

Arkeologi vid Kung Jans port och bastion Gräsgården

RAÄ 88:1
Uppsala slott
Uppsala
Uppland

Emelie Schmidt Wikborg

Omslagsbild: Schaktning utanför bastion Gräsgården invid Kung Jans port, Uppsala slott.
Foto Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Upplandsmuseets rapporter 2015:11
ISSN 1654-8280

Fotograf och bearbetning av foton: Anna Ölund och Emelie Schmidt Wikborg
Planframställning där inget annat anges: Anna Ölund
Vetenskaplig granskning: Bent Syse

Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet, dnr I2014/00634

© Upplandsmuseet, 2015

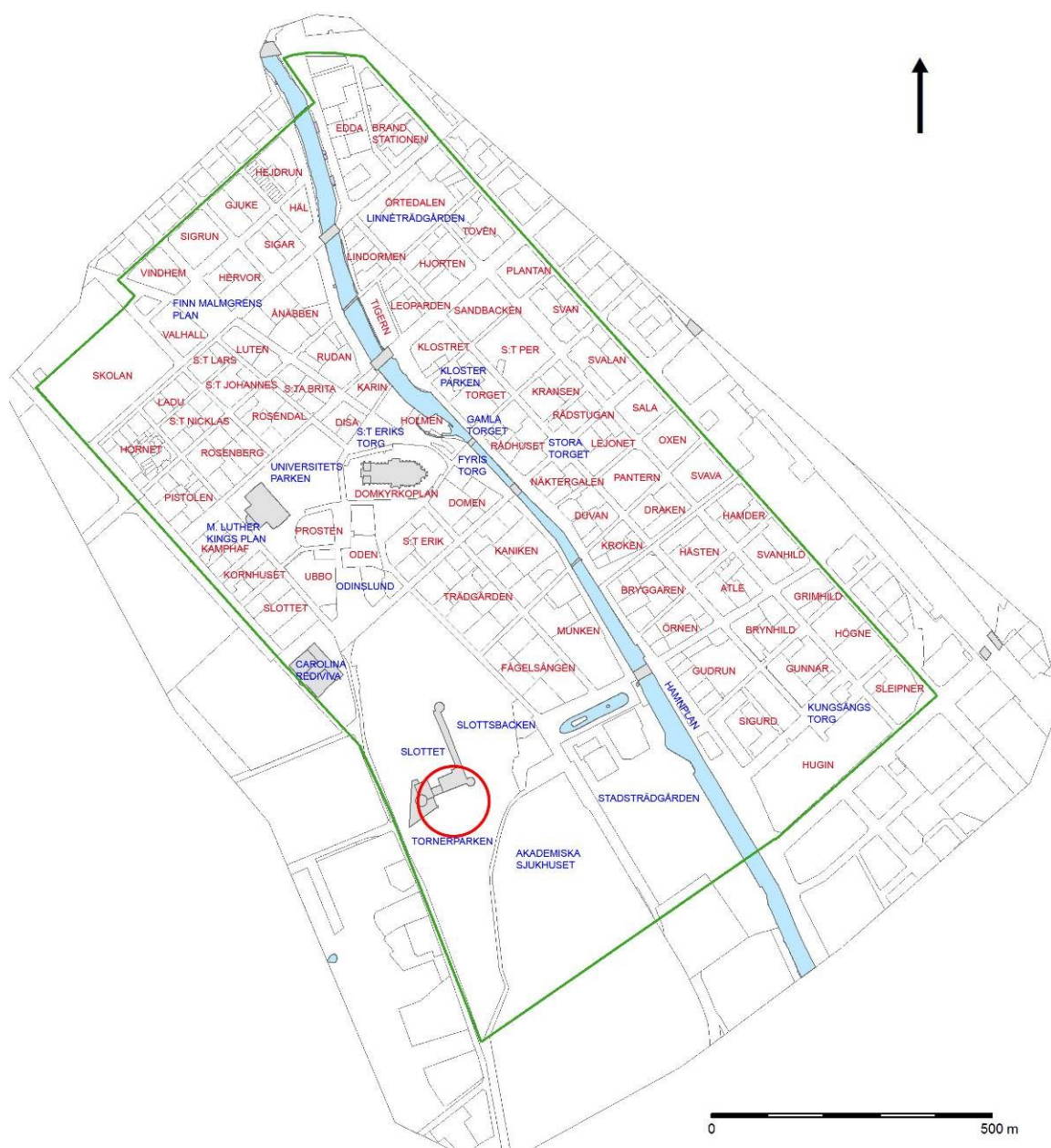
Upplandsmuseet, Fyrstorg 2, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Inledning	6
Bakgrund	7
Arbetsföretaget	7
Historik	7
Undersökningsresultat	10
Anläggning 1, skalmur i tegel	16
Anläggning 2, skalmur i tegel	18
Anläggning 3, avfallsgrop	20
Anläggning 4, avfallsgrop	22
Tolkningsdiskussion	24
A 1 och A 2	24
A 3 och A 4	27
Sammanfattning	28
Administrativa uppgifter	28
Referenser	29

Inledning

Upplandsmuseets avdelning Arkeologi utförde under april och maj 2015 en arkeologisk schaktningsövervakning vid Uppsala slott. Arbetet skedde efter beslut från Länsstyrelsen i Uppsala län, kulturmiljöenheten (dnr 431-1458-15, beslutsdatum 2015-03-25). Arbetet omfattade schaktning för två infiltrationsbäddar, en fettavskiljare, ny elservis samt ett handgrävt schakt. Beställare av arbetet var Statens fastighetsverk som även bekostat undersökningen. Rapporten är författad av Emelie Schmidt Wikborg, förutom kapitlet Historik som är skrivet av Bent Syse. Fältpersonal var arkeologerna Emelie Schmidt Wikborg, Anna Ölund och Bent Syse.

Figur 1. Uppsala stad med begränsningen för fornlämningsområdet Raä 88:1. Undersökningsområdet är markerat med en röd cirkel. Plan Anna Ölund, Upplandsmuseet.

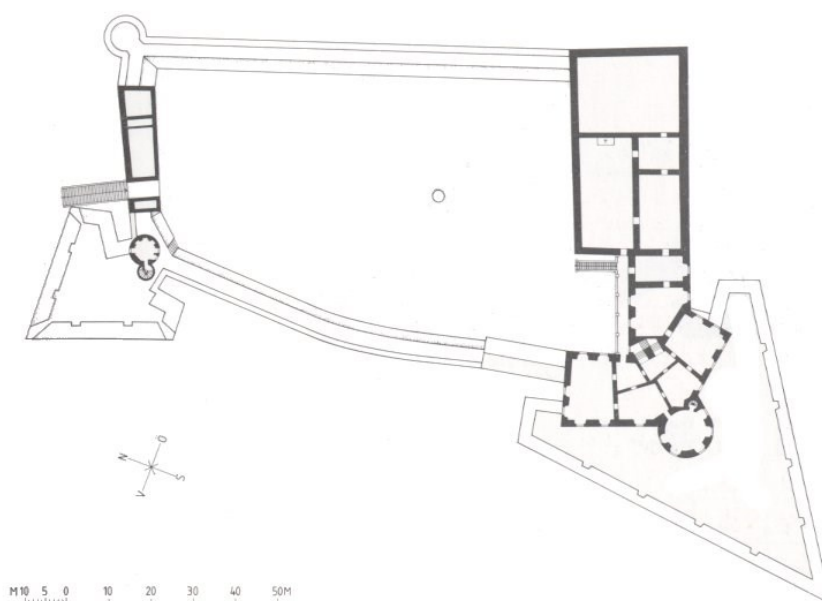
Bakgrund

Arbetsföretaget

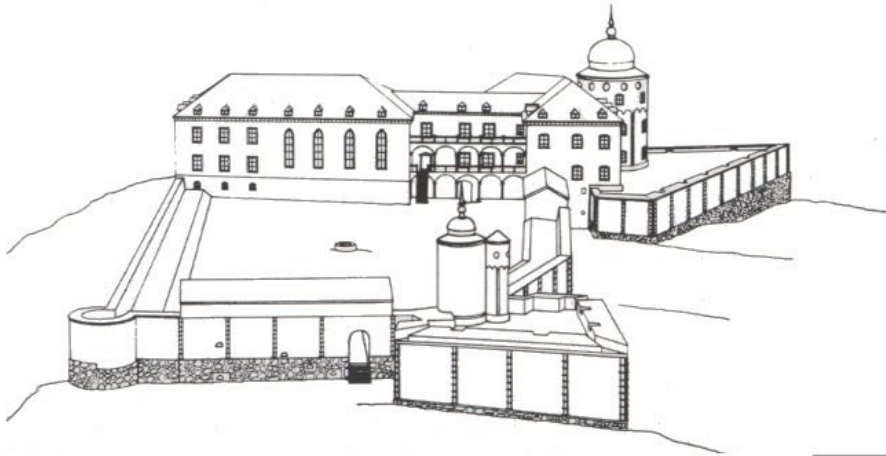
På Uppsala slotts södra sida utfördes schaktningar i april och maj år 2015 för två infiltrationsbäddar för dagvatten, en fettavskiljare samt ny elservis. På nordsidan, ca 5 m öster om Kung Jans port, handgrävdes en provgrop för att undersöka markförhållandena på grund av problem med vatteninträngning i grund.

Historik

Som ett led i Gustav Vasas försvarspolitiska program anlades ett antal borgar runt omkring i Sverige. Uppsala slott, som var en av dessa, påbörjades 1549. Den första anläggningen var ett försvarsverk med två bastioner, där bostadsdelen var inrymd i anslutning till den södra bastionen, som senare fick namnet Gräsgården. I norra delen anlades en flygel, som anslöt öster om den norra mindre bastionen, den s.k. Styrbiskop. Ett tiotal år senare utökades anläggningen med en flygel i söder (fig 2-4).

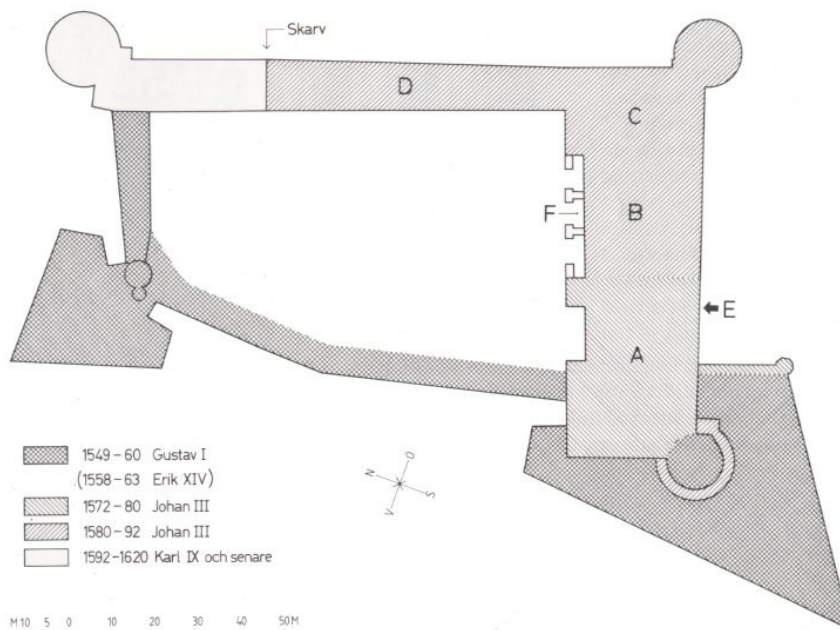

Figur 2. Uppsala slott omkring år 1560, tolkningsförslag av Nils Sundquist. I norr syns flygeln som mellan sig och bastionen troligen haft en port. Teckning Stig Sundberg, Upplandsmuseet. Bild ur Douhan 1990:33.

Figur 3. Perspektivskiss av slottet ca 1560, efter modell av Nils Sundquist. Teckning Stig Sundberg, Upplandsmuseet. Bild ur Douhan 1990:36.

År 1572 härjas Uppsala av en förödande stadsbrand där även slottet drabbades. Den nye byggherren, Johan III, omformade borganläggningen och slottet byggdes ut till ett representativt renässanspalats. Sydflygeln omskapades till en enhetlig byggnad, det s.k. tvärslottet och senare under 1580-talet tillkommer det s.k. långslottet, en smal flygel utmed åsen mot staden i öster.

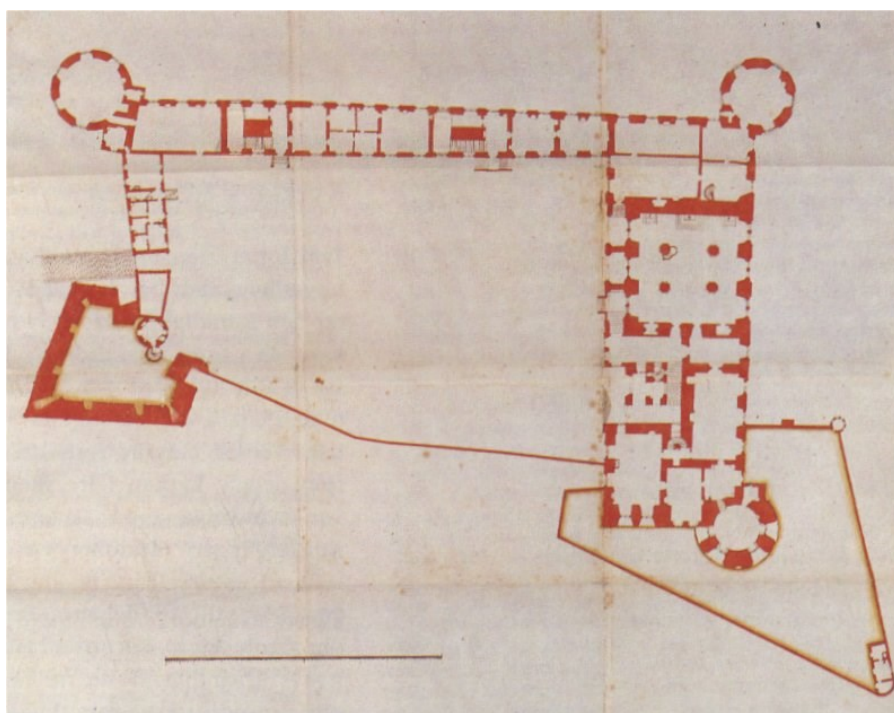

Figur 4. Plan av slottet med de olika byggnadsskedena markerade, enligt Nils Sundquist. Långslottet sträckte sig fram till den markerade skarven där arbetena upphörde i och med Johan III död 1592. Teckning Stig Sundberg, Upplandsmuseet. Bild ur Douhan 1990:44.

Avslutningen av långslottet och norra tornet tillkom under Karl IX och Gustav II Adolfs regenttid. Någon ny nordflygel uppfördes aldrig, utan här fanns fortfarande den låga flygeln från borgens första byggnadsskede kvar. Denna revs först 1819.

Omkring år 1660 upprättas de första uppmättningsritningarna av slottet av Jean de la Vallée (fig 5). Från denna tid finns också fasadritningar, de sk Rudbeckska ritningarna. På dessa ser vi slottet i dess mest utbyggda skick under 1600-talet. Slottet står kvar i denna form fram till nästa större stadsbrand, 1702 års brand. Denna brand drabbar slottet hårt och det kom att förfalla under en lång tid framöver. Stora delar av tvärslottet revs och material försvann till andra behov.

År 1744 påbörjades återuppbyggnaden av slottet, varvid tvärslottet kortades och hela slottet byggdes om i franskklassisk stil. Arbetena avbröts 1762 i brist på pengar och den planerade ombyggnaden av norra flygeln utfördes aldrig.

Figur 5. Plan av slottets nedre huvudvåning. Uppmätning av Jean de la Vallée omkring 1660. Bild ur Douhan 1990.

Undersökningsresultat

Målsättningen med den arkeologiska förundersökningen var att dokumentera och tolka eventuella framkomna lämningar.

Schaktningarna inleddes i början av april 2015 på södra sidan av sydflygeln (tvärslottet) och slutfördes i början av maj. I mitten av april schaktades för infiltrationsbädden öster om södra tornet. Därefter grävdes schakten för elledningarna, också på södra sidan av sydflygeln. I detta läge rekommenderade Bent Syse, Upplandsmuseet, en flytt av den infiltrationsbädd som skulle grävas ner utanför Kung Jans port, tätt intill flanken på bastion Gräsgården. Bent Syse menade att en mer lämplig placering för bädden skulle vara på den plana gräsyta som är belägen strax söder om bastion Gräsgården. Detta för att minimera påverkan på den kulturhistoriska miljön samt eventuella fornlämningar under mark. Konstruktören godtog den nya placeringen och efter kontakt med Länsstyrelsen, handläggare Tina Fors, gjordes ändringar i konstruktionsritningarna inom befintligt beslut. Schakten för dräneringsrör för dagvatten och infiltrationsbädd invid Gräsgården grävdes i början av maj.

I schakten vid södra tornet och mitt för sydflygeln (schakt 1-5) framkom inget av antikvariskt intresse.

Schakt 1

Schaktbredd 0,6 m, djup 0,8 m. Enbart fyllning av grus och tegelkross samt en betongbrunn 1,5 m från väggen.

Figur 6. Schakt 1 över den stenlagda ytan in mot slottets södra fasad. Foto mot norr 2015-04-08, Bent Syse, Upplandsmuseet.

Schakt 2

Schaktbredd 0,6 m, djup 0,8 m. Enbart fyllning av grus och tegelkross.

Schakt 3

Schaktet ca 4x3 m stort, för två brunnar. Djup 2x2 m (större brunn). 1,4 m under mark. I bakre södra kanten låg 2,5 m under mark ett FV-rör. Fyllning av sten, grus och krossat tegel.

Figur 7. Pågående schaktning för fettavskiljare (två brunnar). I schaktets bakkant syns den fjärrvärmeledning som grävts ner vid tidigare tillfälle. Foto öster 2015-04-08, Bent Syse Upplandsmuseet.

Schakt 4

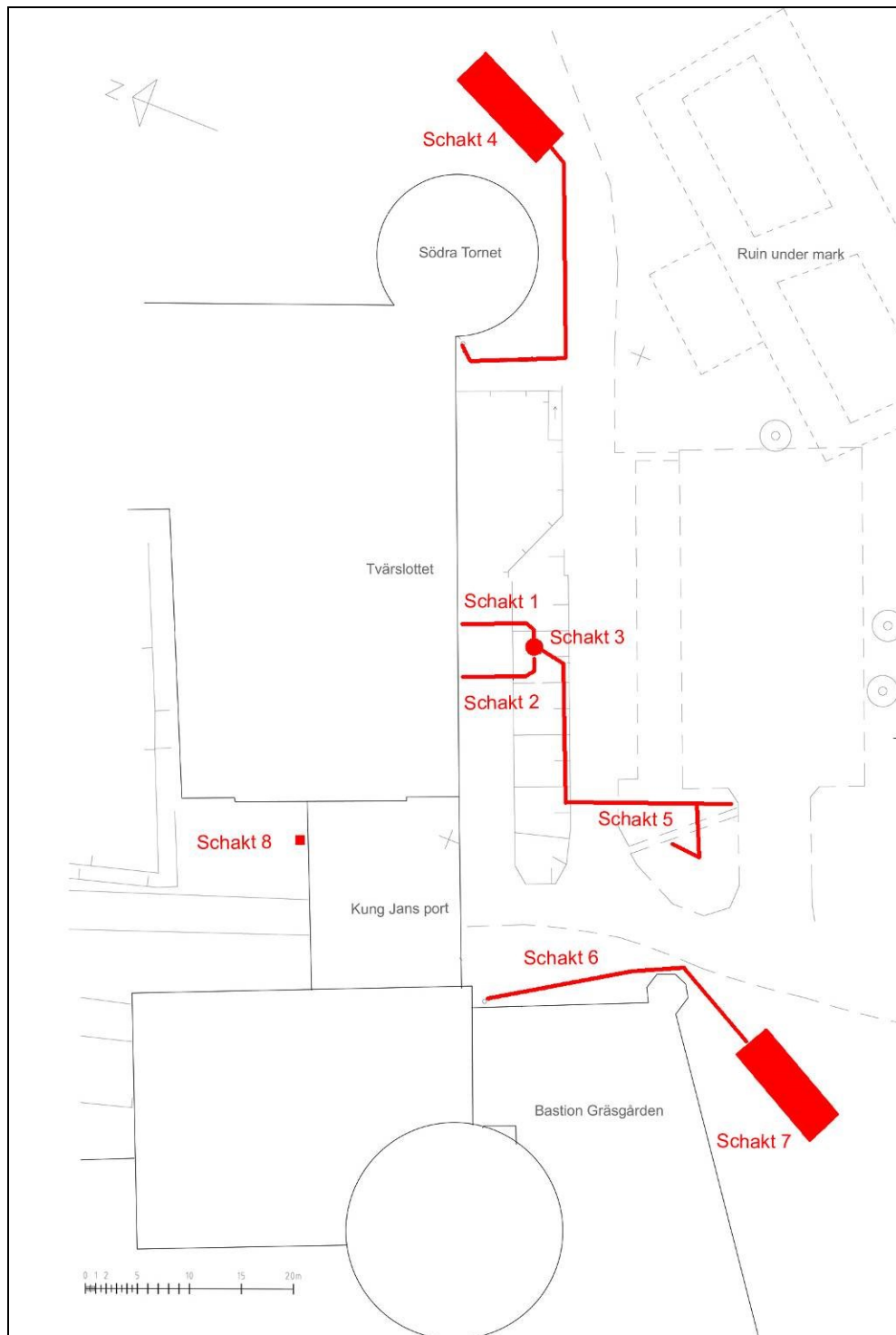
Schakt för infiltrationsbädd öster om södra tornet. Ca 4x11 m, djup ca 1,8 m under marknivå. Enbart tegel, sand och grus i fyllningen. Denna infiltrationsbrunn sammankopplades med befintligt stuprör invid Södra tornet med ett schakt, 0,5 m brett och 0,6 m djupt. Den första sträckan från tornet gick på taket till underliggande källare, medan sträckan i öst-västlig riktning enbart påverkade fyllnadsmassor i form av sand och grus.

Figur 8. I samband med schaktningen för infiltrationsanläggningen (schakt 4) framkom omfattande fyllning av tegelkross uppblandat med sand och grus. Foto mot nordost 2015-04-16, Bent Syse Upplandsmuseet.

Figur 9. Infiltrationsanläggningen placerad i schakt 4. Foto mot nordost 2015-04-17, Bent Syse Upplandsmuseet.

Figur 10. Situationsplan med schakt. Plan Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Schakt 5

Schakt för elledning söder om sydflygeln. 0,5 m djupt och 0,5 m brett. Mylla och fyllnadsmassor med tegel i fyllningen.

Schakt 6

Schaktet för dagvattenledningen intill Kung Jans port, längs med flanken på bastion Gräsgården, var 0,8 m brett och ca 0,45-0,5 m djupt (se rapportens omslagsbild).

Djupet anpassades efter större stenar i schaktet samt markens sluttning. I det framkom anläggningarna A1 och A2 (se vidare sid 14). Schaktet löpte 0,45 m öster om det lilla tornet vid bastionens flank. På 0,35 m djup i schaktet syntes murade tegelstenar som vilade på stenhällar. Förmodligen utgör detta tornets grundläggning. Schaktet grävdes ej under denna nivå.

Fyllningen i schaktet bestod av ett lager med 0,4 m matjord och under den ett raseringslager med tegelbitar och krossat kalkbruk. Längs med bastionens flank grävdes raseringslagret ej i botten. Vid anslutningen till schakt 7 uppgick djupet på schaktet till 1,5 m.

Figur 11. Schakt 6 med grundläggningen för lilla tornet. Foto Emelie Schmidt Wikborg, Upplandsmuseet.

Schakt 7

Schaktet för infiltrationsbädden söder om bastion Gräsgården var 10,5x4,3 m stort och ca 1,5 m djupt och anslöt till schakt 6 i norr. I schakt 7 påträffades anläggningarna A3 och A4 (se vidare sid 20). Fyllningen i schaktet bestod av 0,4 m matjord och under den naturligt åsmaterial med grusblandad sand.

Schakt 8

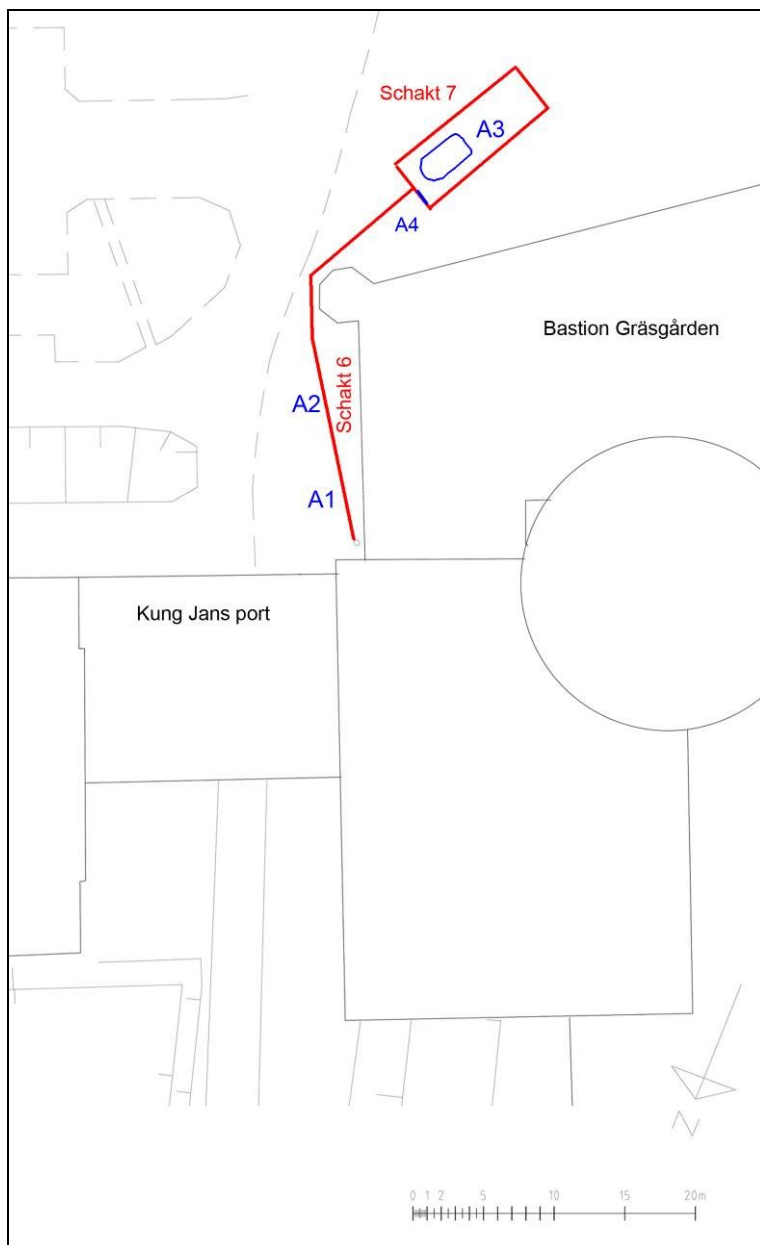
På grund av problem med dagvatten handgrävdes en provgrop 5,25 m öster om Kung Jans port. Gropen var 1,40x0,6 m stor och 0,5 m djup. Det översta lagret bestod av ca 0,25 m kullersten och sättbruk, under det ett ca 0,15 m tjockt sot- och kollager och i botten ca 0,10 m krossat tegel och krossat kalkbruk. Sot- och kollaget kan härröra från den stora slottsbranden 1702. Ordningsställande och eventuell utökning av provgropen för att komma till rätta med dräneringsproblemen omfattades ej av detta ärende.

Figur 12. Schakt 8 var beläget framför den igenmurade nischen till vänster om Kung Jans port. Foto Emelie Schmidt Wikborg, Upplandsmuseet.

Figur 13. I schaktväggen fanns ett kol- och sotlager samt under det rikligt med tegel och krossat kalkbruk. Foto Emelie Schmidt Wikborg, Upplandsmuseet.

Figur 14. Översiktsplan med schakt 6 och 7 samt anläggningarna A1-A4.

Anläggning 1, skalmur i tegel

I schakt 6, 3,5 m söder om sydflygelns södra vägg framkom lämningar efter en grundmur av murat tegel i schaktet, A1. Anläggningen påträffades 0,3 m under grästorven och upptog hela schaktets bredd. I plan syntes från norr först ett lager med tegelstenar murade med kalkbruk, ca 1,25 m långt. Det följdes av ett lager med krossat kalkbruk, ca 0,75 m långt. Därefter vidtog ytterligare ett lager med tegel murat med kalkbruk, ca 0,75 m långt och utanför det ett lager med krossat kalkbruk, ca 0,25 m långt. Muren var uppförd av välbränt stortegel med ungefärliga mått 30x15x8 cm. Efter dokumentation togs lagren bort med grävmaskinens tjälkrok. Teglet i bägge lagren låg i två skift. Under lagren, 0,55 m under grästorven, syntes toppen av större släta stenhällar. Schaktet grävdes då inte djupare.

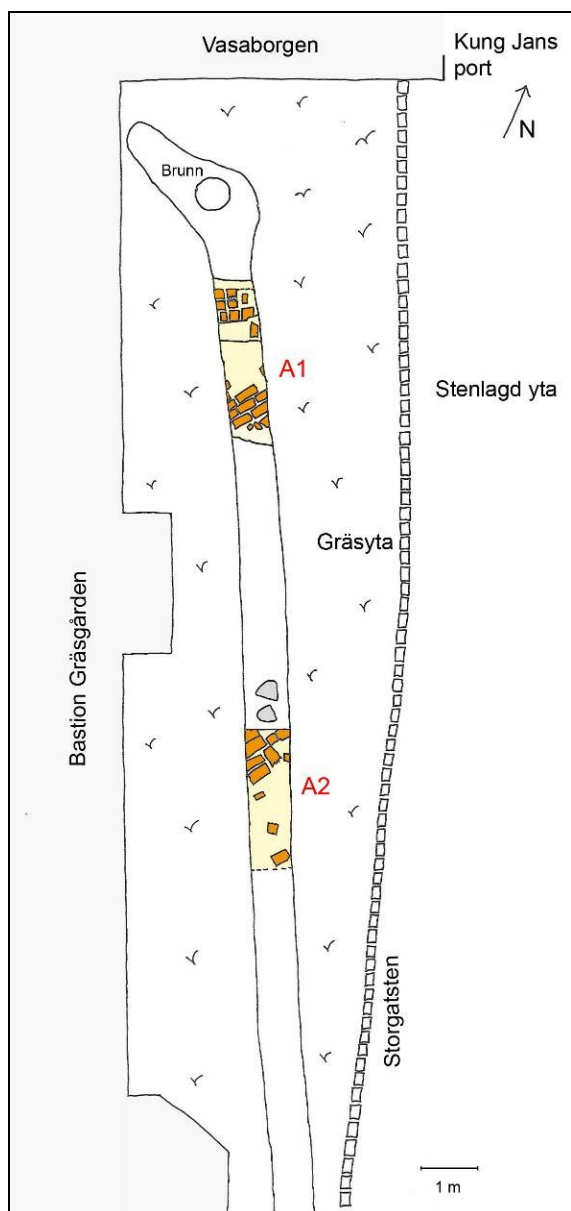
Figur 15 och 16. A1 sedd från norr. Foto Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Figur 17. A1 i lod. Notera området med kalkbruk mellan de bägge tegelskiften.
Foto Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Figur 18. Stenhällarna i schaktet efter att teglet tagits bort. Foto mot norr Emelie Schmidt Wikborg, Upplandsmuseet.

Figur 19. Planritning över A1 och A2 i schakt 6. Plan Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Anläggning 2, skalmur i tegel

I schakt 6, 11,5 m söder om sydflygelns södra vägg framkom lämningar efter ytterligare en grundmur av murat tegel, A2. Denna var dock inte lika välbevarad som A1. På 0,4 m djup framkom ett lager med stortegel murade med kalkbruk. Lagret var ca 0,8 m långt och upptog schaktets hela bredd. Söder om resterna efter tegelmuren följde ett lager med krossat kalkbruk och tegelkross. Tegelmurens avgränsning mot söder var otydlig, men det bedömdes ta slut efter ca 0,75 m. Därefter vidtog ett raseringslager med knytnävsstora stenar och krossat kalkbruk. A2:s sammanlagda längd var ca 2,5 m. Storteglet låg i ett skift och togs bort med grävmaskinens tjällkrok. Inga stenhällar likt under A1 framkom här. Vid A2 var markytan lägre än vid A1 och teglet, som nämnts ovan, sämre bevarat. Förmodligen har marken släntats av här vid ett tidigare tillfälle och delar av lämningarna har då förstörts.

Figur 20. A2 i lod. Foto Emelie Schmidt Wikborg, Upplandsmuseet.

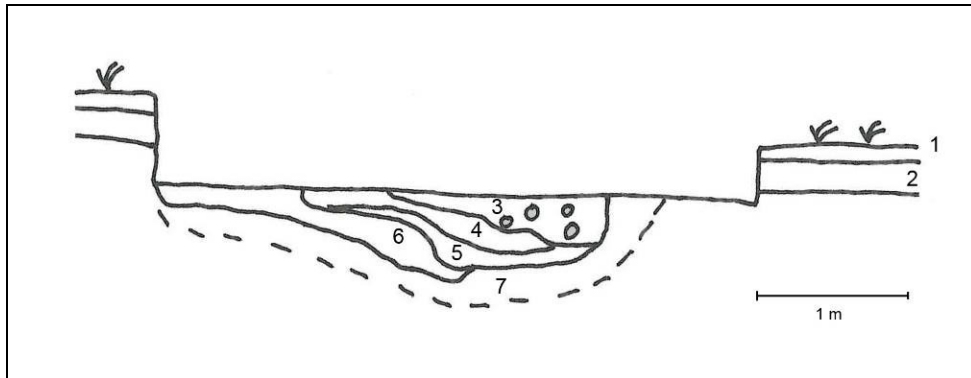
Figur 21. A2 sedd från norr. Foto Emelie Schmidt Wikborg, Upplandsmuseet.

Anläggning 3, avfallsgrop

I schakt 7 framkom en nedgrävning 0,4 m under marknivå, ca 1,25 m från norra schaktkanten, A3. Ca 0,07 m av anläggningen grävdes bort vid avbaningen. Den syntes som en 3,5x2,1 m stor mörkfärgning med fyllning av grå, något sotig silt, sand, grus och stenar (ca 0,05-0,1 m stora). I dess södra halva syntes en rundad koncentration av tegel och krossat kalkbruk, ca 0,8 m i diameter. Efter handrensningen snittades nedgrävningen med grävmaskin, ca 0,05 m i taget. Den framstod då som tämligen rektangulär i plan. Anläggningen var ca 0,5 m djup med tydliga, relativt raka, lodräta kanter och plan botten. En lagerföljd med tre lager kunde iakttagas, de skiljdes endast åt genom något olika färgnyanser av grått. Vid handrensning påträffades fynd av glaserat rödgods (delar av en trefotsgryta), relativt rikligt med djurben från gris, får och nöt (ca 23 st, bland annat revben, käke, kotor och fotben) samt förmultnat trä. Benen tolkades som mat- och eventuellt slaktavfall. Vidare påträffades även glas från fönster och buteljer, tråd dragen spik och delar av kritpipor.

Figur 22 och 23. A3 i plan, mot sydöst och i sektion mot norr.
Foto Emelie Schmidt Wikborg, Upplandsmuseet.

Figur 24. A3, sektionsritning mot norr. Skala 1:50. Ritning Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Lager 1. Grästorv.

Lager 2. Matjord.

Lager 3. Grå, något sotig silt, sand, grus, sten ca 0,05-0,1 m stora, tegelkross, kalkbrukskross, kolbitar.

Lager 4. Som lager 3, något ljusare.

Lager 5. Som lager 3, något brunare.

Lager 6. Åsgrus, naturligt.

Lager 7. Naturlig gulbrun sand.

Figur 25. Ett representativt urval av avfallet från A3, såsom glaserat rödglods, glasskärvor, spik, djurben samt fyra skaft till kritpipor. Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

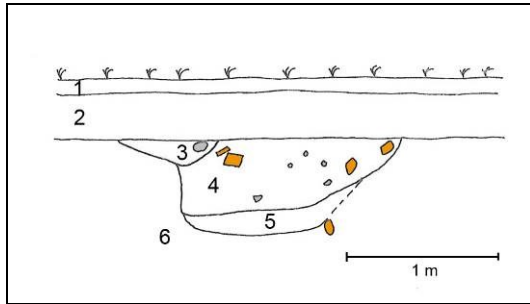
Figur 26. En kraftigt förglasad/
förslaggad mineral eller tegelsten med
kalkbruk påträffades vid schaktning i
schakt 7. Ca 0,17x0,1x0,06 m stor.
Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Anläggning 4, avfallsgrop

I schakt 7 påträffades en nedgrävning i den norra schaktväggen, A4, efter att schaktet tagits upp. Anläggningen iaktogs och dokumenterades alltså inte i plan. Den var 1,8 m lång och 0,5 m djup. Fyllningen bestod av gråbrun, sotig silt, rikligt med tegel och kalkbruk samt enstaka stenar, 0,03-0,07 i diameter. I botten syntes ett ca 0,15 m tjockt lager av brun sand med inslag av tegel. I toppen skars anläggningen av en annan nedgrävning, ca 0,15 m djup med fyllning av grå lera. Ett fåtal djurben samt en bit buteljglas syntes i fyllningen.

Figur 27. A4, sektionen mot norr. Foto Emelie Schmidt Wikborg, Upplandsmuseet.

- Lager 1. Torv.
- Lager 2. Matjord.
- Lager 3. Grå lera med inslag av tegel.
- Lager 4. Gråbrun, sotig silt, rikligt med tegel och kalkbruk. Enstaka stenar 0,03-0,07 m stora.
- Lager 5. Brun sand med inslag av tegel.
- Lager 6. Grusblandad sand. Naturligt åsmaterial.

Figur 28. A4, sektionsritning mot norr. Skala 1:50. Ritning Anna Ölund, Upplandsmuseet.

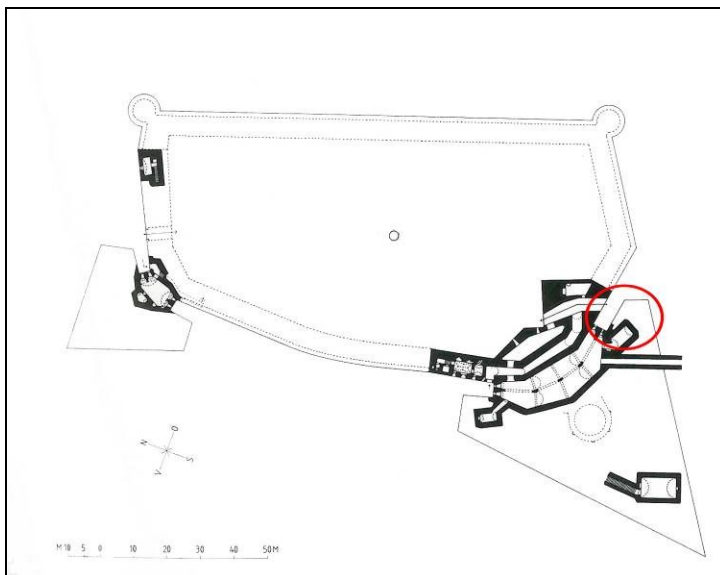

Tolkningsdiskussion

A1 och A2

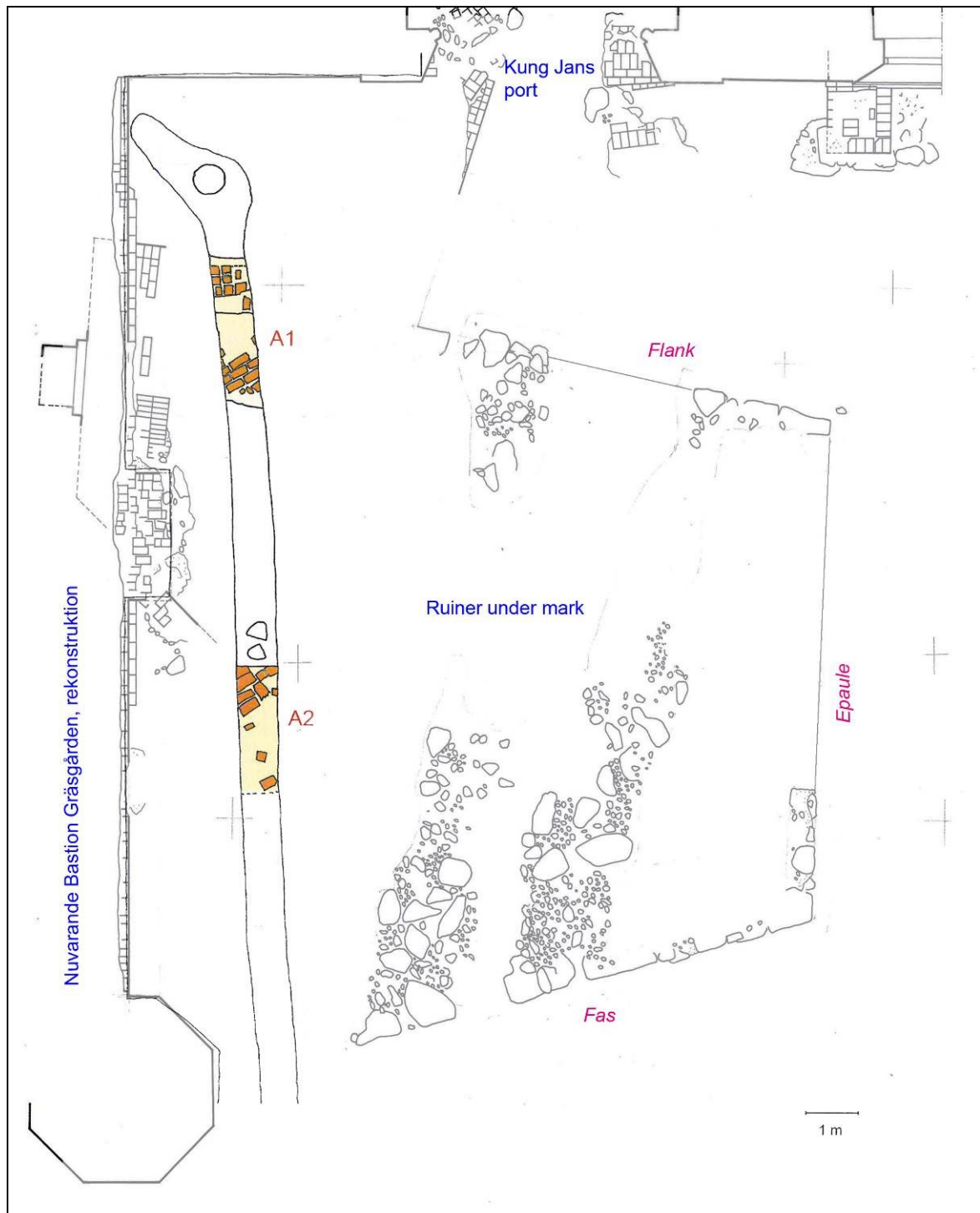
A1 och A2 tolkas som delar av grundmurar i tegel i skalmursteknik från den äldsta bastionen på platsen, senare kallad Gräsgården. Den började troligen att byggas 1549. Bastionen fick en annan utformning 1572, då *flanken* byggdes bort och bastionens *fas* kom att ansluta direkt till borgens södra långsida (för *flank* och *fas*, se fig 30), väster om Kung Jans port, se även figur 2 och 4.

Bastionens flank har skyddat mot anfall vid Kung Jans port. Längst in i flanken var två kanongluggar belägna. Kanonerna avfyrades som försvar mot fiender på ett längre avstånd; som försvar mot fiender på nära håll kunde brinnande eller frätande vätskor hällas genom andra öppningar i muren (Douhan 1990:59f). Ovanpå bastion Gräsgården vilade ett hus som rymde borgens förmodade bostadsdel (Douhan 1990:33).

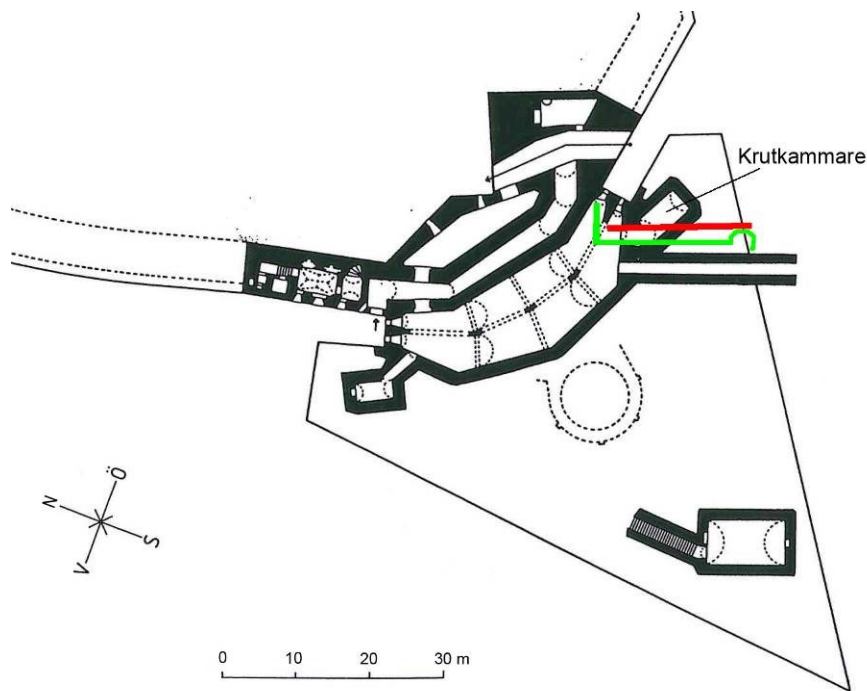

Figur 29. Planritning över Uppsala slots äldsta delar, omkring år 1549. Platsen för schakt 6 markerad. Kung Jans port syns som en öppning i murverket i cirkelns norra del. Underlag Douhan 1990:33.

Grundmurar och ruiner under mark har dokumenterats på denna plats utanför Kung Jans port även tidigare. I Upplandsmuseets arkiv finns en uppmätning av Lars Gezelius från 1973, 1991 och 1992 samt en utan årtal, möjligen äldre, som ligger till grund för tolkningen av bastionen äldsta fas. På dessa ritningar syns tegel i plan längs med bastion Gräsgårdens nuvarande flank. Dessa ruiner tolkas av Gezelius som rester av den krutkammare som var belägen inuti bastionen vid kasse-matten (se även Douhan 1990:63).

Figur 30. Planritningen från 2015 lagd ovanpå en äldre fältritning från samma plats, av okänt årtal. Plan Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Figur 32. Bastion Gräsgårdens äldsta fas, 1549-1563, efter en rekonstruktion av Nils Sundquist (Douhan 1990:33). Inritat med grönt syns bastionens nya flank, som den ser ut än idag. Schakt 6 markerat med rött. Planen modifierad av Anna Ölund, Upplandsmuseet.

När ritningarna över bastionens två olika faser läggs över varandra, tillsammans med ritningen över schakt 6, skär schakt 6 rakt genom denna krutkammare. A1 sammanfaller med läget för krutkammarens norra vägg och A2 med dess södra.

Därmed förefaller det tämligen klarlagt att grundmurarna i tegel är rester efter den krutkammare som Gustav Vasa lät bygga i bastionen när den uppfördes omkring år 1549. Krutkammaren bör ha rivits när bastionens omformades 1572, eftersom den då inte längre låg innanför bastionens murar.

A3 och A4

A3 tolkas som en avfallsgrop som har använts under historisk tid. Den relativt rikliga förekomsten av djurben antyder att gropen fyllts med matavfall, vilket också förekomsten av rödgods stödjer. Anläggningen dateras genom fynden av kritpipor och träddragen spik från slutet av 1700-talet till mitten av 1800-talet.

A4 kan tolkas som en avfallsgrop som har använts under sen historisk tid. Den uppvisade stora likheter med A3, men eftersom anläggningen inte kunde undersökas, utan bara dokumenterades i profil, är tolkningen något oviss. Fyndet av buteljglas visar dock på en användning under sen historisk tid, kanske 1800-1900-tal.

Avfallsgroparna visar att slottets omedelbara närområde har använts för deponering av hushållsavfall. 1766 flyttade landshövdingen in och även andra bostäder inreddes i slottet för länsstyrelsens personal. Slottet har också under långa tider fungerat som fängelse; de sista fångarna lämnade slottet i november 1862 (Douhan 1990:241, 243). Förmodligen kan avfallsgroparna kopplas samman med dessa verksamheter.

Sammanfattning

Efter beslut från Länsstyrelsen i Uppsala län har Upplandsmuseet, avdelning Arkeologi, utfört en arkeologisk schaktningsövervakning i samband med arbeten inför två infiltrationsbäddar, en fettavskiljare, ny elservis samt ett handschakt vid Uppsala slott. Målsättningen var att dokumentera eventuella lämningar som framkom vid arbetet. Sammanlagt påträffades fyra anläggningar, alla i anslutning till schakten vid bastion Gräsgården (schakt 6 och 7). Två av dem tolkades som grundmurar för den krutkammare som varit belägen i den äldsta, nu rivna delen av bastion Gräsgården (A1 och A2). Denna del av bastionen uppfördes omkring 1549 och revs före 1572. Anläggningarna A3 och A4 tolkades som avfallsgropar från sen tid, ca 1800-tal. De härrör förmodligen från avfallshanteringen kopplad till länsstyrelsens bostäder i slottet samt den internering av fångar som bedrevs på platsen fram till 1862.

Tack vare den arkeologiska övervakningen vid Kung Jans port har tidigare rekonstruktioner av bastion Gräsgårdens äldsta fas nu delvis kunnat beläggas arkeologiskt.

Administrativa uppgifter

Plats: Uppsala slott, Uppsala

RAÄ nr: 88:1

Fornlämningstyp: Medeltida kulturlager

Undersökningstyp: Arkeologisk schaktningsövervakning

Orsak till undersökningen: Schaktning för två infiltrationsbäddar, en fettavskiljare, ny elservis samt ett handschakt

Fältundersökningsperiod: 2015-04-07—2015-05-06

Projektledare: Bent Syse

Personal: Anna Ölund, Emelie Schmidt Wikborg

Upplandsmuseets dnr: Ar-255-2015

Upplandsmuseets projektnr: 8556

Beställare: Statens fastighetsverk

Handläggare på länsstyrelsen i Uppsala län: Tina Fors

Länsstyrelsens dnr och datum för beslut: 2015-03-25, dnr 431-1458-15

Fynd: Inga fynd tillvaratagna

Arkivmaterial: Förvaras vid Upplandsmuseets arkiv

Referenser

Litteratur och arkiv

Douhan, Bernt (red), 1990. Uppsala slott. Vasaborgen. Uppsala.

Sundquist, Nils, 1971. Willem Boy i Uppsala. Uppsala.

Upplandsmuseet (UM) Topografiska arkivet, Ritningsarkivet.

